

СТВОРЕННЯ УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ ТА СУЧАСНОСТІ

Ковтун Л. В.

ВСТУП

Одним з аспектів впливу тенденцій сучасного соціуму на формування української філософської думки стало активне залучення іноземних мов не тільки як інструменту внутрішньої або міжнародної комунікації, а й для здійснення наукової діяльності. Традиційно загально визнаними мовами філософії були грецька, латина, італійська та німецька і більшість філософських фундаментальних першоджерел були створені саме цими мовами. Але мова філософських творів на сучасному етапі не обмежується кордонами використання первинних мов і прагне до стабільності та фаховості, а, відповідно, мова спілкування є основою для мови філософії як науки, що включає низку спеціалізованих понять, що висловлюють широкий спектр сенсів та смислів. Сучасна філософська дослідницька комунікація виходить на новий рівень синтезу власне філософських понять. В зв'язку з цим, особливу увагу приділяємо проблемі перекладу філософських текстів та першоджерел національними мовами, зокрема українською.

1. Формулювання проблеми україномовного перекладу філософських текстів

На сьогоднішній день актуальність створення україномовних текстів філософської тематики безперечна, оскільки статус української мови набув рівня державної мови, яка протягом тривалого часу виконувала роль комунікативного засобу на рівні писемного документообігу неприватного характеру. В міжособистісному спілкуванні спостерігався частковий перехід на «зручну» мову, що однозначно сприяло порозумінню, адже збільшувало не лише словниковий запас мовців, а й дозволяло творити нові сенси і змісти на основі вже існуючих знань, що є однією з основних задач філософії. Протягом років існування незалежності України «мовне питання» було скоріше політичним інструментом, який використовували суб'єкти соціальної сфери. На міждержавному рівні офіційне спілкування не відбувалось державною мовою, адже є англійська – мова міжнародного

спілкування, яка проте не замінює державну мову в жодній Європейській країні світу хоча і є поширеною для участі в комунікаціях з багатомовним простором. З іншого боку, ми не можемо не зважати на історичне минуле нашої держави і не враховувати той факт, що в часи входження України до СРСР всі країни-члени союзу послуговувались російською мовою як основною і все населення пострадянського простору було білінгвальним адже крім обов'язкової російської мови, володіли мовою своєї республіки. Це пояснювало пріоритетність створення текстів російською мовою, якою володіло по різних оцінках більше 160 мільйонів осіб, в той час як українською володіло лише 50 тисяч з них. Подібні масштаби носіїв мови робили її статус достатньо вагомим в світі для того, щоб її вивчали в якості іноземної в низці країн світу. Саме це було й головним аргументом для створення текстів російською мовою, як загальнозрозумілих, і протягом тривалих років з часів здобуття Україною політичної незалежності, спостерігалась «залежність» населення від «зручної» мови, яка залишилась своєрідним спадком, якого не можливо було миттєво позбутись. Таким чином, ми стали своєрідними «заручниками» між бажанням користуватись рідною мовою на всіх рівнях і звичкою до використання того, що вже є створене «зручною» мовою.

2. Сучасний статус української мови в Європейському мовному просторі

Події, які розпочались на території України цьогоріч сприяли отриманню українською мовою нового надзвичайно важливого статусу: 21 березня, на позачерговому засіданні Генеральної асамблеї Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL) одногослосно прийнято рішення про надання Україні статусу асоційованого члена EFNIL. Як наголосив Тарас Кремень, Уповноважений із захисту державної мови: «Сьогодні фронт боротьби за Україну – це і фронт утвердження української мови. Тому для нас велика честь приєднатися до континентальної родини мовних інституцій. Адже членство в EFNIL надасть Україні можливість формувати стратегію законодавчого захисту української мови як майбутньої мови ЄС»¹.

Також мовний омбудсмен зазначив важливість свідомого переходу українців на спілкування українською мовою, що слугуватиме ефективним засобом захисту інформаційного поля та національних інтересів. Одна з дій країни-агресора може бути охарактеризована як

---

¹ Кречетова Д. Україну прийняли до мовного простору ЄС: що це означає. Онлайн видання «Українська правда». URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/22/247923/> (дата звернення:13.04.2022)

«лінгвоцид». «Так, у щойно окупованих російськими військами Донецькій та Луганській областях вороги продовжують політику деукраїнізації. Повідомляючи про відновлення навчального процесу в школах, окупанти наголошують, що такі предмети, як «українська мова», «українська література» та «історія України» вивчатися не будуть»².

Членство України в EFNIL, що об'єднує національні мовні інституції країн-членів ЄС є гарантом того, що українська мова на усному та писемному рівнях набуває захисту, а значить уможлиблює її розвиток за будь-яких умов. Серед основних завдань організації крім контролю за виконанням мовного законодавства та захист державних мов, є заохочення до вивчення офіційних європейських мов задля мовного та культурного розмаїття в ЄС. Українська мова, яка відтепер сприймається як цілком самостійна, дає простір для відтворення думок, й як наслідок – генерування нових знань, які будуть презентовані світові українською мовою або мовою міжнародного спілкування. В цьому зв'язку, мова вітчизняної філософії, як простору формування мисленнєвої ідентичності, має право на самостійне та самодостатнє здійснення адаптації світової філософської першоджерельної сфери до сучасного українського філософського буття.

3. Особливості філософського тексту

Зауважимо, що філософський текст, на відміну від художнього, або звичайного повсякденного спілкування, першочергово орієнтований на висвітлення внутрішнього діалогу, який відбувається в процесі пошуку відповідей на запитання, які хвилюють філософа. Тобто, під час створення тексту відбувається процес самоусвідомлення і вибудови логічних, причинно-наслідкових, доказових, або полемічних проявів процесів мислення та формулювання умовисновків, які в подальшому будуть запропоновані читачеві як нова, або вкотре підтверджена теза чи теорія. Для привнесення «нового» в наш світ автор переважно орієнтується на власний досвід вивчення питання і знання, які він вважає апріорними. «Логічність» і «очевидність» запропонованих концепцій є такими від самого початку особисто для нього і далеко не завжди на стільки ж доступні для читачів, які не є учнями, послідовниками, дослідниками автора, особливо, коли текст потрапляє до рук через століття в абсолютно інше культурно-історичне середовище.

---

² Кречетова Д. Україну прийняли до мовного простору ЄС: що це означає. Онлайн видання «Українська правда». URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/22/247923/> (дата звернення: 13.04.2022)

Досить складним є питання прагнення автора філософського тексту до спрощення та адаптації свого тексту в процесі його написання. Чи важливо для автора бути зрозумілим? Чи «думає» про всі можливі «мовні ігри», які можливі під час інтерпретації його тексту? Чи враховує можливу зацікавленість текстом носіями інших мов, а, відповідно, й перекладу його текстів іншими мовами? В своїй переважній більшості, автори філософських текстів не орієнтуються на конкретну читацьку аудиторію і пишуть «зручною» їм мовою, вживаючи як класичні філософські та поняття загального вжитку, так і наділяючи відомі лексеми новими сенсами.

Яскравим прикладом тяжіння до такого способу змістотворення може бути антидогматичний стиль мислення античної культури, що породжує систему логіки, де аргумент до людини є грубою помилкою. Динамізм давньогрецького поліса робить також неможливою аргументацію за допомогою посилання на традиційність знання. Демократична будова міста-держави передбачає вирішення принципових питань на агорі, висуваючи на передній план необхідність чисто логічної аргументації сформульованої тези – мистецтво переконувати було визнано в Афінах особливо шанованим божеством Пейто, а за апеляцією до авторитету оратора позбавляли слова.

Соціальний клімат поліса вимагає не просто аргументованого, доведеного знання, що вимагає спеціальних процедур логічного обґрунтування. Аналогічно в грецькій філософії ідеї, висловлені стосовно будови можливих майбутніх світів, в принципі, не можуть бути верифіковані на матеріалі наявного досвіду.

Основним критерієм правильності формально-логічних конструкцій є їх несуперечливість, що було досить адекватно зафіксовано в логічних системах античності. При цьому, в силу синкретичності мислення стародавніх греків, вони не розрізняли ще досить чітко об'єктивного і логічного протиріч. Саме в цьому кореняться витoki філософських вчень, що заперечують рух на підставі суперечливості теоретичних конструкцій, що його фіксують (наприклад, негативна діалектика Зенона Елейского). Орієнтація на логіко-теоретичне обґрунтування перспективних видінь світу зумовило реалізацію установки на плюральність знання як розгортання саме теоретичної філософської традиції.

Так, П. Содомора в своїй праці «Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні»³ зазначає як властиве, прагнення перекладного слова до функціонування як аналогу сприйняття

---

³ Содомора П. Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні. *Нова парадигма*, 2016. Вип. 129, С. 110–117.

контексту перекладачем. Дослідник наполягає на необхідності передбачення сучасним перекладачем несумісностей між первинним (латинським) та вторинним (англійським, українським тощо) значенням слова, яких не можливо уникнути. Це прагнення зумовлено структурністю тексту, «що несе ідеї у широкому семіотичному значенні слова, тобто має за собою приховану інформацію»⁴.

Тобто філософський текст не підпорядковується ані стандартам наукового стилю письма, ані художнього тексту, що суттєво вирізняє його серед загалу першоджерельних текстів, з якими доводиться працювати фахівцям різних галузей під час перенесення авторських сенсів в сучасні змісто-форми.

4. Мова як предмет філософських досліджень

Мова, яка давно стала центральним об'єктом досліджень, під час здійснення яких було помічено сфери перетину філософської проблематики з іншими галузями знань, які базуються на гносеології та методології науки, на фізіології свідомості, на філософській антропології та філософії культури. А сьогодні ми можемо з впевненістю стверджувати існування стійких сфер перетину інтересів та знань між філософією та перекладознавством.

Подібний зв'язок простежується у зміні способу вирішення традиційних філософських проблем, які поставали перед дослідниками з часів виникнення філософії, шляхом «прояснення мови», якою їх було сформульовано, або за рахунок використання якої вони взагалі виникли.

В межах філософії мови вивчаються питання мовного формалізму та його інтерпретації, мовної структури, статусу мови в онтології людського буття, співвіднесення природних та штучних мов та інші.

Нове бачення мовної реальності формується в часи постмодерну як сучасна парадигма філософії мови, яка тяжіє до максимально широкого тлумачення тексту: світ як текст, відкрите для розуміння буття і є мова. Такий підхід ставить в центр проблеми власне тексту та інтертекстуальності, мовної референції та мовної гри.

Цікавість до мовного питання в ХХ столітті в першу чергу виникає в результаті умов, що викликали потребу випрацювання нових підходів та критеріїв до розуміння людиною самої себе та довкілля.

Щоб зрозуміти всі ці зміни та зробити їх частиною внутрішнього світу людини, треба знайти способи комунікації з ними, розкодувати їхню мову, зрозуміти та що являє собою мова взагалі.

---

⁴ Содомора П. Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні. *Нова парадигма*, 2016. Вип. 129. С. 112.

У філософському осмисленні сутності мови важливо виходити за межі редукціоністської інтерпретації визначення змісту мови, яке зводиться до окремих її проявів і функцій. Такий підхід уподібнює мову до інструмента комунікації між індивідами, які нібито обмінюються інформацією з приводу попередньо розчленованої і задалегідь структурованої реальності (інструменталістська концепція). З іншого боку, схоластичний універсалізм веде до втрати реальних обрисів і специфіки життя мови. Розбіжності між існуючими парадигмами і методологічними підходами до вивчення мови обумовлені, перш за все, складністю і суперечливістю її природи, онтологічної парадоксальності мовної реальності. І тому не випадково, що в сучасних словниках та енциклопедіях, в спеціальній науковій і філософській літературі містяться десятки визначень мови, що підтверджує твердження Гегеля, про те, що «чим багатше предмет, що визначається, тобто чим більше різних сторін представляє він для розгляду, тим більш відмінними можуть бути виставлені на основі їх визначення»⁵. Так, Філософський енциклопедичний словник говорить: «Мова – система знаків, що служить засобом людського спілкування, мислення і вираження. За допомогою мови здійснюється пізнання світу, в мові об'єктивізується самосвідомість особистості. Мова є специфічно соціальним засобом зберігання і передачі інформації, а також управління людською поведінкою»⁶. Аналогічні визначення мови з непринциповими змінами містяться в багатьох новітніх вітчизняних і зарубіжних виданнях. Зрозуміло, вони можуть мати більш-менш ускладнені і розгорнуті форми, відрізнятися термінологією, але сутність їх залишається тождечною. Мова в них постає як засіб або інструменту певних форм людської діяльності, що визнається з часів традиції започаткованої Фердинандом де Соссюром, але і, здавалося б, підтверджується всебічною практикою людського життя. Прагнення до більш конкретного, менш розмитого підходу до мови призвело до радикального перелому в лінгвістиці – народженню інтересу до структури мови – і появі нового напрямку – лінгвістичного структуралізму. Така концептуальна платформа структуралістів: мова – це система, в якій всі одиниці пов'язані між собою різноманітними відносинами; мова – це система знаків, що співвідноситься з іншими символічними системами в рамках загальної науки – семіотики; при

---

⁵ Бекон Ф. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005. Т. 1. С. 116.

⁶ Філософський енциклопедичний словник. / під ред. В. І. Шинкарук / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. К. : Абрис, 2002. с. 389.

вивченні будь-якої природної мови слід розмежовувати поняття «мова» і «мовлення»; в основі мовної системи лежать універсальні синтагматичні і парадигматичні відносини, які пов'язують її одиниці на всіх мовних рівнях; мова може досліджуватися з синхронної і діахронічної точок зору, проте при системному описі мови пріоритет належить синхронному підходу; статика і динаміка є співіснуючими станами мови: статика забезпечує збалансованість мови як системи, динаміка – можливість мовних змін; мова організована за своїми внутрішніми законами, і вивчати її потрібно з урахуванням внутрішньомовних чинників; при вивченні мови необхідно використовувати суворі лінгвістичні методи, які зближують мовознавство з природничими науками. Таким чином, Ф. де Соссюр розкрив природу мовного знака і через призму цього знака, що моделює взаємини двох аморфних мас – ланцюги звуків і потоку розумового змісту – показав деякі суттєві сторони механізму внутрішньої організації мови як системи знаків. Соссюр виділив різні властивості мовного знака, встановив, що зв'язок між формою і змістом знака має довільний характер. На думку вченого, обидві сторони знака психічні і об'єднуються в нашому мозку асоціативним зв'язком. Мовний знак пов'язує не річ і її назву, а поняття і акустичний образ⁷. Вчення Ф. де Сосюра справило величезний вплив на всю сучасну лінгвістику. Це відображають навіть наведені вище визначення мови, що містяться в сучасних енциклопедичних і філософських словниках. Проте, такий підхід до мови нічим не відрізнявся від принципу вивчення мертвих мов: описувати окремі складові тексту і аналізувати їх взаємодія між собою. Безсумнівно, класифікувати елементи мови, розкрити структуру мови вкрай важливо, але недостатньо.

Вже в ХХ столітті дослідники помічають, що мова, як система знаків, є чимось зовнішнім по відношенню до самої людини, має власну природу і не може розглядатись тільки продуктом діяльності, будучи самою діяльністю. Тому більш доречними в плані тлумачення мови вважаються концепції, в основі яких лежить уявлення про споконвічну єдність мови і людини, про активну роль мови в самому цьому процесі. Джерела такого вчення можна споглядати в працях В. Гумбольдта (1767–1835). Його праці, зокрема трактат «Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства» визначив мову засобом розвитку внутрішніх сил людини, її почуттів і світогляду, посередником в процесі перетворення зовнішнього світу в думки людей, так як сприяє їхньому самовираженню і

---

⁷ Соссюр Ф. де Заметки по общей лингвистике: пер. с фр. / под ред. Н. А. Слюсаревой. М. : Издательская группа «Прогресс», 2001. 280 с.

взаєморозумінню. За В. Гумбольдтом, в мові здійснюються акти інтерпретації світу людиною, тому різні мови є різними світобаченнями. Він вважав, що слово – це відбиток не самого предмета, а його чуттєвого образу в нашій душі. Кожна мова, позначаючи явища і предмети зовнішнього світу, формує для її носіїв власну картину світу. Звідси його твердження «мова народу є його дух, а дух народу є його мова». Головне завдання мови він бачив в матеріалізації духовної діяльності людини. Призначення мови полягає в тому, щоб, по-перше, «переплавляти» чуттєву матерію світу і слів в думки; по-друге, бути посередником в процесі спілкування і взаєморозуміння людей, виразником їх думок і почуттів; по-третє, служити засобом для розвитку внутрішніх сил людини, надаючи стимулюючу дію на його мислення, почуття, світогляд. Таким чином, в центрі Гумбольдтівської філософії про мову стоїть конкретна людина, через її мову і крізь неї він приходить до розкриття і відтворення духовного розвитку людського роду. Безсумнівно, мова є і діяльністю, і засобом, оскільки в її функціях проявляється їх взаємозумовленість: діяльність здійснюється при використанні певних засобів, які в свою чергу виникають в діяльності тоді як сама діяльність в даному випадку стає засобом. Мова створює умови, що роблять можливими будь-які форми духовної діяльності людини. За допомогою мови людина формує думку і почуття, настрої і волю, пізнавальну та інші види діяльності; за допомогою мови відбувається спілкування і взаємний вплив людей один на одного. Мова – це і знакова система, яка є універсальним засобом об'єктивації змісту як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, і засіб їх рефлексивного осмислення.

Певною мірою повертаючись, але на іншому понятійному рівні, до ідей Гумбольдта та інших вчених, американський вчений Ноам Хомський (Чомські) запропонував нову теорію, так звану породжуючу або генеративну граматику⁸. На перше місце знову ставиться людина, але не просто говорить людина, а носій певної мови, його мовна компетентність і інтуїція. Проблема «людина і мислення» знову вийшла на перший план. Хомський різко критикує погляди Ф. де Сосюра, тим не менш, постійно використовує запропоновані ним визначення та поняття, які вже стали фундаментальними⁹.

Інформаційна революція постіндустріального суспільства, поява електронних засобів масової інформації призвели до різкої зміни мовної ситуації практично в усіх країнах. На перший план вийшла

---

⁸ Хомський Ноам. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли. М. : КомКнига, 2005. 408 с.

⁹ Хомський Ноам. О природе и языке. М. : КомКнига, 2006. 288 с.

проблема визначення норми сучасної мови. Питання визначення мовної норми, її коливань і змін носить не тільки суто практичний, але і філософський, теоретичний характер. У зв'язку цим вона був предметом вивчення лінгвістів і філософів ще з античних часів.

Мови змінюються під впливом одна одної і чим більше користувачів має мова тим більшої кількості змін вона зазнає. Виникають інші, сучасні звороти, доповнюється понятійний апарат, зникають застарілі слова і нам дедалі складніше зрозуміти українську мову, якою в Середні віки перекладали тоді сучасні праці. Проте можливість звернення філософів до мови при вирішенні суто філософських проблем мотивується тим, що «філософські константи мови» постають для них лише окремим випадком «філософських констант» і що, за афористичним висловом Л. Вітгенштейна, «ціла хмара філософії конденсується в краплі граматики»¹⁰. Це твердження спонукало багатьох до поєднання всього філософського сенсу у всій його багатогранності з універсальними граматичними ознаками, які є важливими для передачі сенсів. Проте філософія за всю історію свого існування так і не змогла створити свою специфічну формалізовану мову. Хоча, як бачимо з історії, такі спроби робилися неодноразово. Та й нині, хоч мови в філософії і приділяється пильна увага, але проблеми залишаються невирішеними.

Взагалі, мова стає предметом пильної уваги філософів, оскільки сучасна філософія в багатьох випадках пов'язує саме існування філософських проблем з фактом їх вкоріненості в мові, а їх вирішення – з їх переформулюванням при використанні більш точної мови. У ряді випадків філософія ніби перекладає іншою мовою проблеми, приховані в загальноживаній, повсякденній мові, з тим, щоб зробити ці проблеми яснішими.

Мова в своїй звуковій та графічній формах представлена в основному умовними знаками психічної діяльності людини. Якщо суб'єкт говорить або пише, то він переводить в знаки, «означає» свій душевний світ і тим самим робить його доступним для інших людей. Той, хто сприймає мову і письмо, перекладає сенс знаків в стан своєї психіки.

Таким чином, мова як процес на кожній своїй стадії є символізація. З цієї точки зору мова людей не вичерпується системою знаків. Система знаків – це лише проміжна стадія процесу функціонування мови, її тимчасова обитель, яку співрозмовники відвідують за необхідності і схильні якомога швидше покинути.

---

¹⁰ Вітгенштейн Л. *Філософские исследования*. Кембридж, 1945. URL: https://www.phantastike.com/philosophy/phil_investigations/pdf/. С. 136 (дата звернення: 15.04.2022).

5. Власне українська філософська термінологія як крок назустріч порозумінню автора і читача

За умови відсутності усталеного понятійного філософського апарату українською мовою, спостерігаємо його рухливість та тяжіння до мов, з яких відбувається запозичення. Так, при перегляді глосарію в українському перекладі Олекси Негребецького книги «Філософія»¹¹ М. Паттона та К. Кеннона¹² з серії «Наука в коміксах» під редакцією наукового рецензента Наталії Кривди, що додається у виданні, хотілось би побачити не лише тлумачення термінів українською (яке не є власне перекладом), а й відповідник мовою оригіналу, що сприяло би формуванню двомовної культури сприйняття. Деякі терміни подаються із зазначенням латинського слова, від якого в подальшому утворився термін, проте який саме читач побачити не може. Наприклад, слово «консеквенціалізм» не є власне українським і є доволі складним для сприйняття, а запозиченим, точніше навіть транслітерованим з англійської *consequentialism*, яке в свою чергу походить від англійського *consequence* (що є більш поширеним у вжитку і в українському перекладі відоме як «наслідок»), яке пішло від латинського *consequens* і в англійській зберегло своє первинне значення. Україномовний читач-не філософ скоріше в своїй парадигмі утворить слово *наслідковість*, яке не входить до сучасного лексичного запасу української мови, проте є зрозумілішим і простішим для запам'ятовування та вжитку.

Даний приклад свідчить на користь білінгвальної культури мислення про яку вже йшло мовлення в нашій публікації. Проте варто враховувати деякі особливості такого співіснування. Протягом ХХ століття лінгвісти неодноразово підіймали проблему загрози повного чи часткового зникнення окремих мов, як це відбулось з латиною – могутньою мовою, яка штучно була виведена з повсякденного обігу з метою надання їй статусу своєрідної «обраності» та «сакральності», що спричинило істотне звуження кола носіїв з поступовим повним її змертвінням. Латина, яка для філософії мала особливе значення, адже навіть сучасні класичні європейські університети, які тривалий час вели викладання латиною, залишили курс латини як той, що дозволить студентам та науковцям отримати доступ до першоджерельних знань епохи античності та середньовіччя. Подекуди курс носить назву «Латина: основи філософської термінології», що крім власне лінгвістичних знань вивчення латини охоплює історичний,

---

¹¹ Паттон М., Кеннон К. Філософія / пер. з англ. Олекса Негребецький. Київ : РІДНА МОВА, 2019. 176 с.

¹² Patton M., Cannon K. The Cartoon Introduction to Philosophy. Hill and Wang, 2015. 176 p.

культурологічний, а також філософський контекст мови, який і є власне цільовим.

Лифанова Т. наголошує, що вивчення латини формує у студентів-філософів здатність до використання у професійній діяльності основних елементів латинської мови і латинської філософської термінології. У реальності це в першу чергу відкриття внутрішньої динамічної природи філософських пошуків. За допомогою дуже простих елементів, категорій, фразеологізмів студенти починають осмислювати складну категорію сучасної постмодерної філософії – розуміння розвитку культури як конотації смислів.

«Вивчаючи латинську мову легко переконалися в тому, що одні поняття, категорії в ході історичного розвитку зберігають смислову стійкість, інші – кардинально змінюються»¹³.

Твердження ілюструє базова філософська категорія буття. Вчення про буття, про загальні категорії і закономірності буття називається – онтологією. Саме на цьому рівні ми бачимо сферу перетину філософської та лінгвістичної проблематики. Онтологія (якщо бути історично точними від давньогрецького *ὄντος* – суще, те, що існує + *λόγος* – вчення, наука) – найдавніший розділ філософії. Однак саме слово онтологія ми знаходимо тільки в XVII столітті, сформоване відповідно латиною – *ontologi*. *Ontos* (лат. Буття), *ὄντος* (грец. Буття, суще) – філософська категорія ... тощо. Далі визначення буття в тезаурусі філософії будуть різнитись, але в цілому суть зрозуміла. Проблема буття бере початок в філософських працях представників ранньої грецької філософії. Часто в навчальній літературі можна прочитати, що першим кроком у становленні онтології є філософія Парменіда, в працях якого ми бачимо дане поняття (*ὄντος*) в уже щодо сформованому вигляді. А ось термін «онтологія» став вживатися в філософії Х. Вольфа – попередника І. Канта. Поняття онтологія як вчення про буття зустрічається з початку XVII століття у Гокленіуса (1613), Глауберга (1656) і, нарешті, у Християна Вольфа, для якого онтологія є не що інше, як метафізика буття і речей, що є основою метафізики взагалі¹⁴.

Даний приклад дає змогу відслідкувати шлях становлення філософської мови від простого вживання слів в нетиповому для повсякденного мовлення значенні в античний період до закріплення за

---

¹³ Лифанова Т. Латинский язык: к основам философской терминологии. 2016. URL: [https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder1800/Лифанова_Т.Ю._\(2\).pdf](https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder1800/Лифанова_Т.Ю._(2).pdf) (дата звернення: 13.04.2022)

¹⁴ Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н. и др. Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.

ними конкретних визначень і перехід до статусу термінів починаючи з середньовіччя. Таким чином ми можемо говорити про необхідність врахування цього фактору під час здійснення перекладу саме з історичної точки зору: відомий класичний термін може містити непритаманні йому значення на етапі його формування відповідно до бачення конкретного автора, що змушує звертатись до інших його творів чи навіть творчості однодумців, які підтверджують або, навпаки, спростовують, той чи інший спосіб тлумачення поняття.

Правдивим є те, що схоластична латина є суто науковою мовою. Вона далека від латини класичного періоду, від літературної латини. І з цим пов'язані нарікання гуманістів. Однак те саме, через що вони висміювали середньовічну латину, стало для Чарльза Пірса базою, на якій він сформував систему термінології для філософії постмодерну. Власне цей мислитель остаточно випрацював дефініцію поняття «знак», і навіть найкращі філософи ХХ століття не змогли проникнути у саму суть цього поняття, задовольнившись оглядом похідних та другорядних питань»¹⁵.

Тітова Т. Р., вважає XVI-XVII століття часом, коли філософське вивчення мови досягає свого піку, адже, гостро усвідомлюючи потребу в засобах міжнаціональної та міжкультурної комунікації, настає період спроб створення так званої граматики філософської мови, яка мала би стати досконалішою за будь-яку природну мову.

Ці ідеї виникали саме в результаті спроб подолання тих труднощів, що виникали під час перекладу іншомовних текстів та спроб максимально точно передати зміст тексту першоджерела. Так, Ф. Бекон¹⁶ (1561), Р. Декарт¹⁷ (1596–1650) та В. Лейбніц¹⁸ (1646–1716) в своїх працях обґрунтовують засади єдиної загальнолюдської мови як ідеального засобу спілкування та висловлення думок і передачі знань.

Ф. Бекон вдався до спроб написання своєрідної порівняльної граматики всіх мов, що мало би сприяти виявленню подібностей та розбіжностей в мовах, а потім на підставі спільних рис створити нову для всього людства мову, яка була б позбавлена «вад» та «недоліків» природних мов.

---

¹⁵ Содомора П. «Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні». «Нова парадигма», 2016. Вип. 129. С. 110–117.

¹⁶ Бекон Ф. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. /за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005. Т. 1. С. 116.

¹⁷ Декарт Р. Размышления о первой философии. Сочинения в 2 т. Т. 2. М., 1994. С. 29, 68–69.

¹⁸ Лейбниц Г. В. Монадология. Сочинения в 4 т. Т. 1. М., 1982. С. 423–424.

6. Історичні проблеми функціонування української мови та шляхи її збереження

В 1948 році американський дослідник Моріс Сводеш опублікував статтю «Соціологічні нотатки про мови, що виходять з вжитку»¹⁹, де проаналізував 8 мов, які були під загрозою зникнення. Лінгвісти усвідомлювали, що малочисельні народи або ті, що не мають писемності знаходяться на межі зникнення їхньої традиційної культури, проте не йшлося про небезпеку саме для мов таких народів. В 1970-х роках було визнано, що такі народи починають послугуватись більш «зручними», більшими за кількістю носіїв мовами, що було зафіксовано в роботі Ненсі Доріан «Грамматичні зміни в діалекті, що вмирає»²⁰ (1973), а в 1977 році в книзі «Смерть мови» (*Language Death*)²¹. У науковців та носіїв української мови час від часу також виникали побоювання щодо ризику втрати здатності до мислення українською мовою мешканців нашої держави, що змушувало контролювати ситуацію та всіляко сприяти заохоченню до вивчення мови молодшими поколіннями.

В часи здобуття Україною незалежності по всьому світу спостерігались поступові зникнення мов, про що в 1992 році Майкл Краус написав: «Варто серйозно переглянути наші пріоритети, інакше лінгвістика ввійде в історію як єдина наука, яка не пропустила зникнення 90% того об'єкту, який вона покликана вивчати»²².

Що ж саме відбувається в багатомовному просторі, де державна мова не є основною мовою мовлення? По-перше, зміна функцій мов зі зміною поколінь. Мова, яку старше покоління використовує як основну, буде менш якісною для їхніх дітей і абсолютно «чужою» для онуків. Зараз ми маємо покоління, яке вже не хоче послугуватись російською мовою, проте активно вивчає мови світу і несе запозичення з цих мов в українську. Мислення відбувається переважно українською мовою, але активне використання інших мов не дозволяє поки що сформувати сталий природний лексичний устрій для позначення широкого кола явищ, в тому числі філософського спрямування. В певній мірі подоланню цієї проблеми має сприяти переклад. Саме під час перекладу відбувається пошук найбільш доречних відповідників в

---

¹⁹ Сводеш М. Социологические заметки о языках, выходящих из употребления. Вестник молодых ученых. Серия: Филологические науки. № 1. СПб., 2001. С. 61–67.

²⁰ Доріан, Нэнси С. Грамматическое изменение умирающего диалекта. Язык, 49, 1973, С. 413–438.

²¹ Dressler, Wolfgang & Wodak-Leodolter, Ruth (eds.) Language death. International Journal of the Sociology of Language vol. 12. The Hague: Mouton, 1977. 114 p.

²² Krauss, Michael E. The World's Languages in Crisis. Language 68(1). 1992. Pp. 4–10.

запитуваній мові і їхнє створення в разі відсутності. Враховуючи, що англійська вже не є настільки іноземною мовою, то більшість читачів здатна зрозуміти загальний зміст тексту, проте неозвучення його рідною мовою заважає повному сприйняттю закладеного в нього сенсу.

Українська мова від самого початку її існування має особливий зміст, закладений її засновниками. Так, І. І. Огієнко, український церковний і громадський діяч, митрополит, мовознавець, історик церкви пише, що «Україна, що тоді звалася Русь, під своєю державою об'єднала в IX–X віках увесь слов'янський схід, тобто [майбутні] народи український, російський та білоруський, але це було об'єднання виключно державне, політичне й у жодному разі не етнічне й не мовне. До нашого державного об'єднання належали й неслов'янські племена. [...] Ця єдність не була довгою, і в 1125 р., по смерті великого князя Володимира Мономаха, назавжди порвалася. [...] Народні мови [слов'янських племен Русі не] були однакові. Так літературне «вара» на півдні, тобто в Україні, вже в X–XI ст. вимовляли як «віра», а на півночі – «вера». [...] Пам'ятки української мови дійшли до нас тільки з XI ст., які свідчать, що вже тоді, наша українська мова мала свої основні риси [...]»²³. Вже наприкінці XVI – початку XVII століть було запропоновано ієрархію мов за так званими рівнями «гідності»: грецька (давньогрецька), латинська, церковнослов'янська (староболгарська), польська і руська. Ідеологом «мовних гідностей» у цей час став видатний лінгвіст та релігійний діяч М. Смотрицький. Він встановив чітку ієрархію п'ятьох мов: давньогрецька, латинська і церковнослов'янська (староболгарська) мали повну «гідність» і утворили трійцю священних мов. Руську і польську мову мали використовувати у перекладах і роз'ясненнях для менш освічених людей. Серед трьох священних мов М. Смотрицький надавав абсолютну перевагу давньогрецькій мові. У цей час Києво-Печерська лавра стала осередком народної мови: проповідники промовляли лише українською, повчаючі читання у Церкві (Синаксарі) давали тією ж мовою, Євангеліє читалося українською, друкарня лаври випустила багато книжок, написаних українською мовою²⁴.

У XVI ст. в Україні помітно активізувалося релігійно-культурне життя. Саме на той час припадають перші спроби здійснити переклади «простою мовою» біблійних книг. У таких перекладах мовою»

---

²³ Постанова української мови. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови/ упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. К. : Наша культура і наука, 2001. 440 с.

²⁴ Огієнко Іван. «Українська мова в Києво-Печерській Лаврі в XVII віці». Львів, 1924.

біблійних текстів знаходимо церковнослов'янську лексику (переважно такі слова, яким важко було знайти відповідники), а також слова, що увійшли до сучасних української, білоруської, польської й навіть чеської мов, деякі діалектизми тощо.

З 1622 року починається епоха русифікації та всіляких утисків української мови, що триває до 1914 року, коли Микола II видав указ про заборону української преси. То яким чином мова, яку так старанно і системно виводили з ужитку збережена і в XXI столітті вже не просто виборює, а наполегливо заявляє про своє існування і документально закріплюється в родині європейських мов? Саме білінгвізм дозволив зберегти та відродити мову. Надзвичайно старанно оберігають мову в діаспорах, що дозволяє говорити про більшу кількість її носіїв ніж фактичне населення країни. На сьогодні надзвичайного рівня мобільності в пересуванні досягнуто не лише за рахунок транспортних мереж, а й сучасних цифрових технологій. Сучасна українська мова лунає в усіх куточках світу і сенс, який вкладається в ці зрозумілі майже кожному мелодійні звукосполучення, несе надзвичайно потужну інформацію про народ, який нею користується. Асоціації, які закріплюються за україномовною спільнотою кодують систему знаків і символів, яка протягом наступних століть буде відрізняти нас від іншого, колись рідного, мовного простору.

ВИСНОВКИ

Процес перекладу іншомовного філософського тексту являє собою надзвичайно складний, але вкрай важливий та багатоаспектний процес, який не можливий без урахування історичних змін, що впливають на рівень попиту та запиту на україномовний переклад. Беручи до уваги фактичну неможливість первинного творення філософських текстів українською мовою, очевидним є незавершеність етапу формування власного понятійного апарату. Цей процес неможливий без глибокого розуміння особливостей функціонування філософської мови, яка виходить за межі класичних літературних жанрів та не належить до наукового змістотворення в чистому виді. Сучасний статус української мови суттєво розширює кордони її вжитку, в тому числі в просторі філософської комунікації, що робить перспективним залучення людської здібності розуміння та усвідомлення сенсів до творення україномовних перекладів першоджерел. На сьогодні можемо говорити про активне поповнення україномовного фонду перекладів класичних і сучасних філософських текстів, що безперечно якісно покращить україномовну філософську комунікацію на рівні мислення та кодування сенсів державною мовою. Розуміння першоджерельного тексту та виклад його рідною для читача мовою сприяє зануренню в

смыслеутворюючі глибини твору та дозволяє в подальшому його трансформувати на якісно новому рівні, розширюючи смислові межі багатомірності філософського повідомлення.

АНОТАЦІЯ

Дослідження спрямовано на актуалізацію проблем та перспектив створення україномовних перекладів філософських текстів як інструменту збереження національної філософської думки в історичних умовах та сучасності. Окреслено історичні передумови нагального стану питання, які є важливими для врахування процесу усталення власне української філософської понятійної бази. Проаналізовано зміни статусу сучасної української мови як гарантії її подальшого стабільного функціонування та захисту на міжнародному рівні, що сприяє повноцінному переходу на українську мову. Обґрунтовано перспективи подальшого функціонування філософської української мови, як сенсоутворюючого засобу та становлення унікального коду для сприйняття автентичних першоджерел завдяки якісному перенесенню світової філософської спадщини та безпосереднього творення нового контенту мовою мислення.

Література

1. Dressler, Wolfgang & Wodak-Leodolter, Ruth (eds.) *Language death. International Journal of the Sociology of Language*. Vol. 12. The Hague: Mouton, 1977. 114 p.
2. Krauss, Michael E. *The World's Languages in Crisis. Language* 68(1). 1992. PP. 4–10.
3. Patton M., Cannon K. *The Cartoon Introduction to Philosophy*. Hill and Wang, 2015. 176 p.
4. Бекон Ф. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. /за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005. Т. 1. 864 С. ISBN 966-692-578-8.
5. Витгенштейн Л. *Философские исследования*. Кембридж, 1945. URL: https://www.phantastike.com/philosophy/phil_investigations/pdf/ (дата звернення: 15.04.2022).
6. Гегель Г. *Сочинения*. М., Л. : Госиздат, 1929. Т. 1. 437 с.
7. Декарт Р. *Размышления о первой философии*. *Сочинения* в 2 т. Т. 2. М., 1994. 633 с.
8. Дориан, Нэнси С. *Грамматическое изменение умирающего диалекта*. *Язык*, 49, 1973, С. 413–438.
9. Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н. и др. *Философский энциклопедический словарь*. М. : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.

10. Кречетова Д. Україну прийняли до мовного простору ЄС: що це означає. Онлайн видання «Українська правда». URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/22/247923/> (дата звернення:13.04.2022)
11. Лейбниц Г. В. Монадология. Сочинения в 4 т. Т. 1. М., 1982. 636 с.
12. Лифанова Т. Латинский язык: к основам философской терминологии. 2016. URL: [https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder1800/Лифанова Т. Ю. \(2\).pdf](https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder1800/Лифанова Т. Ю. (2).pdf) (дата звернення:13.04.2022)
13. Огієнко Іван. «Українська мова в Києво-Печерській Лаврі в XVII віці». Львів, 1924.
14. Паттон М., Кеннон К. Філософія / пер. з англ. Олекса Негребцький. Київ : РІДНА МОВА, 2019. 176 с.
15. Постанова української мови. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд. ; авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. К. : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
16. Сводеш М. Социологические заметки о языках, выходящих из употребления. *Вестник молодых ученых. Серия: Филологические науки.* № 1. СПб., 2001. С. 61–67
17. Содомора П. «Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні». «Нова парадигма», 2016. Вип. 129. с. 110–117.
18. Соссюр Ф. де Заметки по общей лингвистике / пер. с фр. ; под ред. Н. А. Слюсаревой. М. : Издательская группа «Прогресс», 2001. 280 с.
19. Філософський енциклопедичний словник. / під ред. В. І. Шинкарук/ Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. К. : Абрис, 2002. 745 с. ISBN 966-531-128-X
20. Хомський Ноам. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли. М. : КомКнига, 2005. 408 с.
21. Хомський Ноам. О природе и языке. М. : КомКнига, 2006. 288 с.

Information about the author:

Kovtun Liudmyla Volodymyrivna,

PhD student at the Department of Philosophy and Pedagogics
Dnipro University of Technology
19, Dmytro Yavornytskyi ave., Dnipro, 49005, Ukraine